

УДК 821.162.3

МАЙСТЕРНІСТЬ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ У РОЗУМІННІ ЇРЖИ ЛЕВОГО

Уляна Холод, к. ф. н., старший викладач

*Університет ім. Ф. Палацького в Оломоуці, Чеська Республіка
uljana.cholodova@upol.cz*

Статтю присвячено проблематиці теорії їхнього художнього перекладу з описом постулатів перекладацького процесу чеського теоретика Їржі Левого. Здійснено аналіз окремих частин українських та чеських перекладів художніх творів на основі представленої теорії.

Ключові слова: *перекладацький процес, еквівалентність, семантико-граматичний рівень, прагматичний рівень, культурне середовище, інтерпретація.*

Сьогоднішня Україна немислима без наявності якісних перекладів у різних галузях освіти, науки та krásного письменства. В ситуації інтенсивного проникнення чужомовних культур та інформації, їх взаємобміну, роль цього інтелектуального виду діяльності ще більше зростає. Це зумовлено явищами міжнародного інтегрування та кооперування ринкових економік, виникненням нових технологій та відповідно потребою у термінології, нагромадженням фахових мов, активізацією міжнародного туризму, гармонізацією освітніх стандартів тощо. Найкращі перекладацькі сили оживили національну мову та чуття причетності до світового культурного розвитку.

До найвідоміших українських перекладачів належать такі майстри, як П. Куліш, М. Старицький, І. Франко, Леся Українка, П. Тичина, М. Зеров, М. Рильський, М. Лукаш, Г. Кочур, Д. Білоус, Д. Павличко, І. Дзюба та ін. Заслужують на особливу увагу теоретичні міркування про переклад та мовно-культурну ситуацію в Україні Віталія Радчука, на думку якого, «такого словника, як «Фразеологія перекладів Миколи Лукаша» (2002) не має жодна мова світу, бо й подібного генія перекладу, який би так переймався мистецтвом тлумачення, схоже, не було ніде на планеті» [1, с. 174]. Автор численних статей із транслятології та стану перекладознавства в Україні описує основні проблеми та кризові питання щодо перекладності, еквівалентності перекладу, мовних норм, методики навчання перекладу, культурної цінності перекладної літератури [1, с. 173–185].

На думку багатьох фахівців нормою стали переклади недосконалі, що тільки тиражують перекладацьке недбальство, залягаючи мертвим книжковим баластом, дискредитують і зарубіжного автора, й українського видавця. Отже, необхідно з'ясувати наявні перекладознавчі проблеми, дати відповіді на всі теоретичні та практичні виклики теорії та практики перекладу.

Метою нашої статті є аналіз основних засад теорії перекладу відомого чеського теоретика Їржи Лєвого та їх прикладне застосування для обраних уривків українських та чеських перекладів художніх творів.

Їржи Левий у своїй книзі «Umění překladau» («Майстерність перекладу») спочатку, посилаючись на праці європейських теоретиків, робить узагальнення щодо теоретичних основ перекладу [2, с. 17–21]. Йдеться про загальну та спеціальну теорії перекладу, як усного, так і письмового, спеціалізованих та літературних текстах. При усному перекладі достатньо, за Левим, мати заготовлені певні мовні шаблони, щоб якнайточніше передати інформацію. Але у літературному тексті-перекладі йдеться про створення еквівалентів, найбільш близьких до мови оригіналу. Також існує різниця між теоретичною основою перекладу спеціалізованого тексту (наприклад, технічного характеру, природознавчого, музичного) і тексту художнього твору. У першому випадку потрібне точне дотримання термінів-еквівалентів, а в другому — здатність до творчої інтерпретації зі збереженням культурно-естетичної інформації оригіналу, знаходженням влучних еквівалентів та дотриманням авторського ідіостилю.

Їржи Левий схематично зображає основу для створення теоретичних засад процесу перекладу (спеціалізованого, публіцистичного, художнього та його різновидів: прози, поезії, драми, музичних текстів). Для письмового варіанта перекладу слід розрізняти графічне відтворення денотативного та конотативного значення, стилістичного розміщення слова, будову речення. Серед елементів тексту дослідник розрізняє незамінні та замінні [2, с. 17–21], тобто ті, які мають бути точно відтворені, і такі, які можуть бути замінені.

За ядро лінгвістичної проблематики перекладу вчений приймає порівняльний аналіз двох мов (оригіналу і перекладу), що є спільного, а в чому різниця. Йдеться про так звані мовні універсалії — спільні елементи для всіх мов та про специфічні системні риси кожної мови, які формують у мовця-носія його «бачення світу». Звертається до спроби англійського ученого Кетфорда диференціювати пере-

кладацький процес, який, зокрема, виділив так званий обмежений переклад (restricted translation) та повний переклад (total translation). Обмеженим перекладом вважав переклад у межах одного мовного рівня, наприклад: фонологічний (уподібнення вимови), графічний (уподібнення іншомовної графіки), лексичний та граматичний (цит. за: [1, с. 26]).

Далі у книзі Ї. Левого знаходимо звернення до трьох типів перекладацького процесу Р. Якобсона:

1. Внутрішньомовний переклад, тобто пояснення понять у тій самій мові.

2. Міжмовний переклад, тобто переклад у прямому розумінні.

3. Міжсеміотичний переклад, тобто пояснення знаків однієї семіотичної системи іншою семіотичною системою (цит. за: [1, с. 26]).

Їржи Левий найважливішим підходом до теорії перекладу вважає функціональний підхід, започаткований одним із співзасновників Празького лінгвістичного гуртка Вілемом Матезіусом. Функціональний метод досліджує, які інформативні функції мають окремі мовні елементи і які елементи мови перекладу можуть виконувати таку ж функцію.

Таким чином, Левий, аналізуючи різні підходи до теорії перекладу, зокрема структурної лінгвістики та семіотики, поступово приходять до висновку, що при будь-якому перекладі потрібно розглядати мову як систему. Цікавим явищем для теорії художнього перекладу є, на нашу думку, використання методів генеративної граматики, теорії інформації та теорії машинного перекладу. Але для художнього перекладу потрібні літературознавчі методи, які полягають у взаємозв'язку автора твору і автора перекладу та його культурного середовища. Тому один твір може бути перекладено впродовж певного часу декілька разів, наприклад, як це було з романом Ярослава Гашека «Пригоди бравого вояка Швейка». Переклад поступово стає застарілим для новішого читацького середовища. Як це зрозуміти? «Застарілість» передусім пов'язана із мовою перекладу, яка у старшому варіанті відрізняється від мови сучасної, адже в процесі життя мова змінюється на всіх її рівнях. Термін чи неологізм може увійти до складу повсякденної лексики, а елементи повсякденної лексики, та навіть колишні терміни, можуть перейти до категорій архаїзмів та історизмів. Проте новіший переклад не завжди може бути вдалим, а головне, кращим за попередній варіант. Проте для того, щоб читач із захопленням чи-

тав твір із ілюзіоністським почуттям оригіналу, потрібно перекласти оновлювати. Наприклад, дуже вдалим можна вважати найновіший переклад українською мовою «Гамлета» Вільяма Шекспіра Юрієм Андруховичем.

Отже, для перекладу художнього твору повинні враховуватись не тільки лінгвістичні методи, але обов'язково літературні, що пов'язані з часовою віднесеністю до певного культурного періоду, певного художнього стилю автора твору. І хоч враження читача від оригінального твору не буде однаковим із враженням від його перекладу, але з функціонального погляду до твору перекладу будуть перенесені загальні риси культурного середовища оригіналу [2, с. 42].

Процес перекладу, за теорією Їржи Левого, відбувається таким чином, що «перекладач розшифровує інформацію, яка вміщена в тексті автора оригіналу і переформулює її (зашифровує) до своєї мови. Читач потім розшифровує текст» [2, с. 44]. При перекладі потрібно розрізняти об'єктивну реальність від зображеної у художньому творі, життєві факти від художніх фактів. Невіддільною частиною художнього твору не є об'єктивна дійсність, але авторська інтерпретація дійсності, яку повинен намагатися відтворити перекладач [2, с. 42]. Інакше могло б дійти до так званого покращення оригіналу, яке б його могло тільки зіпсувати, як, наприклад, сталося з новим перекладом роману Ярослава Гашека «Пригоди бравого вояка Швейка». Перекладач повинен зберегти неповторний стиль оригіналу і донести його до читача. Їржи Левий вважає, що «потрібно розрізнити мовну форму від її ідейного змісту» [2, с. 48]. Текст залежить від мови, від стилю, і тому перекладач повинен зберегти ті форми оригіналу, які мають якусь семантичну парадигму, і, навпаки, не потрібно наполягати на максимальному збереженні мовних форм.

Перекладач у першу чергу є читачем, який сприймає твір як об'єктивний матеріал, що називається «читацькою конкретизацією» [2, с. 49]. Читач сприймає художній твір під кутом зору своєї епохи, а тому особливої інтенсивності для нього набувають ті цінності, які йому ідейно чи естетично близькі. Прикладом може бути інтерпретація-переклад Лесею Українкою твору Жана Батиста Мольєра «Дон Жуан, або Камінний гість».

Як відомо, перекладацький процес не закінчується тим, що був створений текст перекладу. Переклад діє у суспільстві тільки тоді, коли його читають. Таким чином, вже втретє відбувається суб'єктив-

не перетворення об'єктивного матеріалу: спочатку це було авторське сприйняття дійсності, потім перекладацьке сприйняття оригіналу, і, нарешті — це читацьке сприйняття перекладу [2, с. 51].

Намагання мінімізувати ці відмінності є найбільшою проблемою перекладацької праці. Звідси випливає спроба визначити співвідношення цих трьох сторін та створити теоретичну основу перекладацького процесу, адже насамперед йдеться про співвідношення між мовою оригіналу та перекладу, далі між змістом та формою джерела (розуміння естетичної функції чужої форми) та у перекладі (пошук еквівалентної форми для стилізації мови перекладу), між якістю тексту оригіналу та перекладу (спрацьовує метод літературної критики).

Іржи Левий виділяє три фази перекладацького процесу, а саме: розуміння джерела, інтерпретація джерела та перестилізація джерела. Що стосується розуміння джерела, то автор вважає, що «добрий перекладач мусить бути добрим читачем» [2, с. 56], адже перекладач не може пасивно сприймати текст як читач. Він повинен правильно розуміти текст з філологічного боку, щоб також безпомилково зрозуміти його ідейні та естетичні цінності, тобто «настрій» тексту, іронічне чи трагічне забарвлення, спеціальні художні тропи для впливу на читача. Перекладач мусить зрозуміти, якими лінгвістичними та літературними методами автор оригіналу досягає своєї мети. Отже, для перекладача перша фаза прочитання тексту не може обмежуватись тільки пасивним прочитанням, вона є творчим підходом до тексту оригіналу та майбутнього перекладу, між якими знаходиться дійсність оригіналу, яку потрібно донести до читача з усіма образами героїв твору, його ситуацій та ідей. Іншими словами, його завдання зрозуміти, перенести до перекладу дійсність художньо опрацьовану автором оригіналу — художнього твору. Якщо перекладач зуміє передати цю художню дійсність твору, то «переклад вважатиметься мистецьки правдивим» [2, с. 57].

Наступною фазою перекладацького процесу є інтерпретація джерела. Дуже часто мова джерела стилістично значно відрізняється від мови перекладу. Перекладач мусить нібито «переоцінити» ідею джерела, щоб перенести її у мовному вигляді до перекладеного твору. Тут важлива творча здатність перекладача, його стилістична влучність, яка не в останню чергу пов'язана із талантом «переключення» з однієї мови на іншу, з багатством уяви, лексичного запасу обох мов — оригіналу та перекладу.

Адже існують «камені спотикання» у перекладі специфічних історико-культурних символів кожного народу, які ще називають реаліями, що можуть стати невіддільною частиною художньої ідеї твору. Наприклад, назва твору «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» — драма Михайла Старицького, яка походить з назви української пісні XVII ст.; назви Шевченкових творів періоду романтизму, наприклад, балада «Причинна»; твори постмодерної літератури, де потрібно розуміти багатозначні натяки однієї фрази, тощо. До передачі реалій можемо віднести перенесення народних символів (наприклад, українське: калина — кущ, який є символом рідної мови, рідного дому; гречка — рослина, яка цвіте пахучим цвітом — символ любовців, звідки фразеологізм: «стрибати в гречку» та ін.). Особливої майстерності вимагає переклад творів Михайла Коцюбинського, напр., «Тіні забутих предків» [5], повість, яка написана у літературному напрямі модернізму — імпресіонізму, де знаходимо багато символів, наприклад, зміни у природі, пов'язані зі змінами у людському житті, людській долі, також багато епізодів про життя гірського народу — гуцулів, у зображенні їхніх традицій, національного одягу, способу життя. Далі, наприклад, переклади творів Г. Сковороди, що були адаптовані до сучасної української мови.

Перекладач мусить бути тільки нейтральним інтерпретатором загальної ідеї джерела. Проблемою так званої перестилізації оригіналу є те, що мова оригіналу та переклад не є прямо співрозмірними, особливо це стосується семантики та стилістики. Наприклад, українською *доба* — *24 hodin české, přizemí české* — *1-й поверх* українське та ін. Перекладач повинен оцінити, які мовні засоби можна вважати рівноцінними, яких мовних засобів у мові перекладу бракує і, нарешті, яких мовних засобів є більше у мові перекладу. Отже, перекладач мусить бути зразковим знавцем стилістики, адже повинен уміти знаходити потрібні еквіваленти для збереження семантичної цілісності перекладу художнього тексту. Наприклад: у романі Ю. Андруховича «Московіада»: «*Але нема на це ради — вірші твої, певно, лишилися в атмосферних полях України, московські ж поля виявилися надто щільними для їхнього солов'їного проникнення*» [3, с. 28]. «*Ale tady je každá rada drahá, tvoje verše jistojistě zůstaly někde v ukrajinských polích, moskevská pole jsou příliš hustá, aby jimi mohla proniknout naše slavičí řeč*» [4, с. 5].

Вираз *але нема на це ради* має у даному контексті наступне значення: «мусите змиритись із ситуацією». У перекладі модальна семанти-

ка транспонована теж до індикативу, але без наявності граматичної форми заперечення *tady je každá rada drahá* у значенні оцінювання безвихідності ситуації.

Порівняно з мовою оригіналу, перекладач має обмежені можливості вибору мовних засобів, бо потрібно передати стиль твору та його ідейно-естетичну концепцію. Майстерність перекладача полягає в тому, щоб вдало трансформувати «думку автора» оригіналу, не піддаючись стилістичному впливу іноземної мови, бо таким чином виникатимуть так звані неприродні конструкції у мові перекладу, присутність яких іноді може бути корисною для маркування потрібних місць, наприклад, для передачі мови одного з персонажів. Адже мова тексту-перекладу повинна відповідати стилістичним нормам мови оригіналу.

Отже, з одного боку, мета перекладу — це якісне перевтілення оригіналу для зацікавлення читача та, з другого боку, для збагачення мови, якою переклад здійснюється. Функція перекладу змінюється «залежно від жанру і призначення твору, контексту традицій, потреб і смаків доби, вимог конкретного замовника» [1, с. 180].

Зазначимо, що вагомим внеском у розвиток чесько-українських літературних зв'язків є переклади творів сучасної української літератури чеською. Це, зокрема, переклади Ріти Кіндлерової творів Оксани Забужко, Юрія Винничука, переклади Юрія Андруховича Томашем Вашутем, а також антологія короткої сучасної прози «Український експрес», переклад якої чеською мовою здійснив колектив перекладачів, та ін. Заслужують на увагу перекладацькі спроби студентами творів Юрка Іздрика, Тараса Прохазька, Юрія Андруховича та багато інших.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Радчук В. Держава тлумачів / В. Радчук // Всесвіт. — 2005. — № 5–6. — С. 173–185.
2. Levý J. Umění překladu / Levý J. — Praha, 1998.
3. Андрухович Ю. Московіада / Андрухович Ю. — Режим доступу: http://www.ukrcenter.com/library/read.asp?id=5465&page=1#text_top,3.10.2009
4. Andruchovič J. Moskoviada / Překlad Alexe Elgarta (pouze na hodinách překladu). — Olomouc, 2006.
5. Kocjubynskij M. St?nyzapomenut?chpředků / Kocjubynskij M.; přel.Mor?vkov?A. — Praha: 1988.

МАСТЕРСТВО ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА В ИНТЕРПРЕТАЦИИ ИРЖИ ЛЕВОГО

Ульяна Холод, к. ф. н., старший преподаватель

Университет им. Ф. Палацкого в Оломоуце, Чешская Республика

Статья посвящена проблематике теории художественного перевода с изложением постулатов переводческого процесса чешского теоретика перевода Иржи Левого. В статье представлен анализ некоторых переводов украинских авторов на чешский язык.

Ключевые слова: *художественный перевод, процесс перевода, эквивалентность, семантико-грамматический уровень, прагматичний уровень, культурная среда, интерпретация.*

THE ART OF LITERARY TRANSLATION IN THE PERCEPTION OF JIŘÍ LEVÝ

Uliana Kholod, Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer

in Palacký University Olomouc, Czech Republic

The article is devoted to the problems of literary translation theory describing the postulates of the translation process by the Czech translation theorist Jiří Levý. It also deals with the analysis of the individual parts of Ukrainian and Czech translations of literary works based on the presented theory. The primary focus is on the types of translation, their semantic, grammatical, stylistic, and pragmatic characteristics aiming to provide the most appropriate rendering of the original and its interpretation within the particular translation.

Key words: *translation process, phases, equivalence, semantic and grammatical level, pragmatic level, cultural environment, interpretation.*

REFERENCES

1. Radchuk, V. (2005), Derzhava tłumachiv [State interpreters], Vsesvit [The universe], no. 5–6, pp. 173–185.
2. Lev?, J. (1998), Umění překladu [The art of translation], Prague [in Czech Republic].
3. Andrukhovych, Yu. (2009), Moskoviada [Moskoviada], rezhym dostupu [access mode], http://www.ukrcenter.com/library/read.asp?id=5465&page=1#text_top,3.10.2009.
4. Andruchovič, J. (2006), Moskoviada [Moskoviada], Překlad Alexe Elgarta (pouze na hodinách překladu) [Translation of Alex Elgarta (only in the morning translation)], Olomouc [in Czech Republic].
5. Kocjubynskij, M. (1988), St?nyzapomenut?chpředků [Shadows of forgotten ancestors], Prague [in Czech Republic].

Стаття надійшла до редакції 6 лютого 2017 р.